

स्वामी रामानंद तीर्थ
मराठवाडा विद्यापीठ,
विष्णुपूरी, नांदेड

४३१६०६

बहिस्थ शिक्षण केंद्र

एम.ए. (बहिस्थ शिक्षण)

प्रथमवर्ष

विषय : लोकप्रशासन

अभ्यासक्रम

शै.वर्ष २०२३—२४

एम.ए. (बहिस्थ शिक्षण) प्रथमवर्ष
विषय : लोकप्रशासन
अभ्यासक्रम

उदिष्टे

दूरस्थ विद्यार्थ्यांना —

१. लोकप्रशासन विषयाची ओळख करून देणे.
२. लोकप्रशासन विषयातील भारतीय प्रशासन व्यवस्थेतील विविध पदाबाबत माहिती पुरविणे.
३. महाराष्ट्र राज्यातील प्रशासकीय यंत्रणा व त्यांचे योगदानाबाबत परीचय करून देणे.
४. लोकप्रशासन विषयाच्या माध्यमातून बहिस्थ शिक्षण अध्ययनार्थीना स्थानिक स्वशासनाची उपयुक्तता, त्याचे शासन व्यवस्थेतील महत्व या बाबतचे महत्व विशद करणे.

एम.ए. (बहिस्थ शिक्षण) प्रथमवर्ष
लोकप्रशासन

पेपर शिर्षक

पेपर क्रमांक १. लोकप्रशासना शास्त्राची ओळख

पेपर क्रमांक २. भारतीय प्रशासन

पेपर क्रमांक ३. महाराष्ट्र प्रशासन

पेपर क्रमांक ४. स्थानिक स्वशासन

१.१ लोकप्रशासन शास्त्राची पार्श्वभूमी

- लोकप्रशासन शास्त्राचा उदय, विकास व अर्थ
 - लोकप्रशासन शास्त्राचे स्वरूप
 - एकीकृत दृष्टीकोन
 - व्यवस्थापकीय दृष्टीकोन
 - कला व शास्त्र
- लोकप्रशासन शास्त्राची व्याप्ती
 - पोस्टकॉर्ब सिध्दांत
 - विषय प्रामुख्याचा दृष्टीकोन
 - पोस्टकॉर्ब सिध्दांताचे परीक्षण
- लोकप्रशासनाचे महत्त्व
 - राज्याच्या कार्यक्षेत्रात वाढ
 - राज्याला स्थैर्य प्रदान करणे
 - व्यक्तित्वाच्या दैनंदिन जीवनात सहभाग
 - मानवी सभ्यता व संस्कृतीचे जतन
 - सामाजिक परिवर्तनाचे साधन

१.२ लोकप्रशासन व खाजगी प्रशासन: साम्य व भेद

- साम्य संघटनेची आवश्यकता, समाना कार्यपध्दती, व्यावसायिक दृष्टीकोण, जनसंपर्क, कर्मचारी वर्गाची कार्ये, प्रशासकीय सुधारणा
- भेद राजकीय — अराजकीय, सेवा—नफा, नोकरशाही — व्यावसायिक स्वरूप, नियमानुसार कार्ये

१.३ संघटना : अर्थ व प्रकार

- संघटना अर्थ, व्याख्या, प्रकार
- यांत्रिकी किंवा औपचारिक संघटना
- व्याख्या अर्थ, औपचारिक संघटनेची वैशिष्टे, गुण व दोष
- मानवतावादी किंवा अनौपचारिक संघटना, वैशिष्टे गुण व दोष
- संघटनेची तत्वे : अधिकारपदपरंपरा
- व्याख्या, अधिकारपदपरंपरेची वैशिष्टे, गुण व दोष
- आदेशाची एकता/आज्ञैक्य
- अर्थ व व्याख्या: आदेशाची एकता गुण व दोष
- संदेशवहन (संसूचन)
- अर्थ व व्याख्या संसूचनाची तत्वे, प्रकार,अडथळे,
- नियंत्रण क्षेत्र
- अर्थ व व्याख्या : नियंत्रण क्षेत्राची मर्यादा, नियंत्रणक्षेत्र निश्चित करणारे घटक

१.४ मुख्य कार्यकारी अधिकारी

- अर्थ
- प्रकार

- कार्य
- गुण

१.५ जनसंपर्क

- अर्थ व व्याख्या (जे.डि मिलेट, जे.एल.मॅकॅमी, रेक्स हार्लो,डिमॉक व डिमॉक
- जनसंपर्काचे महत्व, शासनाच्या योजनांची माहिती देणे, जनतेच्या भावना व प्रतिक्रिया जाणून घेण्यासाठी, शासनाची प्रतिमा उंचावण्यासाठी
- जनसहभाग, जनता व शासन यातील दुवा
- जनसंपर्काची साधने : कर्मचारी वर्ग, जनसंपर्क अधिकारी, प्रसिध्दी, जाहिरात, सभा व संमेलने व्यक्तीगत संपर्क, पत्रव्यवहार, निरीक्षण, पाहणी व संशोधन, जाहिरात
- जनसंपर्क अधिका—याची भूमिका

१.६ लोकप्रशासनातील नव संकल्पना

- सुशासन
- सुशासन म्हणजे काय?
- सुशासन: अर्थ, संकल्पना वैशिष्टे
- ई— प्रशासन E- Governance
- ई प्रशासनाचा अर्थ, वैशिष्टे, फायदे, आव्हाने भारतात ई — प्रशासनाची प्रगती
- माहिती अधिकार (Right to Informantion)
- माहिती अधिकार पार्श्वभूमी, अर्थ, माहिती म्हणजे काय ?
- माहिती कशी मिळवावी, भारतात कोणत्या संघटनाना हा फायदा लागू नाही, केंद्रीय माहिती आयोग, राज्य माहिती आयोग
- नागरिकांची सनद :
- नागरिकांच्या सनदेचा उदय व विकास नागरिकांची सनद म्हणजे काय ? नागरिकांच्या सनदेचे आधारभूत तत्वे, नागरिकांच्या सनदेसमोरील आव्हाने.

संदर्भ ग्रंथावली

१. डॉ. बोरा पारस () : लोकप्रशासनशास्त्र,.....
२. डॉ. भोगले शांताराम () : लोकप्रशासनाचे सिंध्दात व कार्यपध्दती...
३. डॉ. काळे अशोक () : लोकप्रशासन
४. डॉ. पाटील बी.बी. () : लोकप्रशासन
५. डॉ. व्हाईट एल.डि. () : Information to the Study of Public Adm.
६. डॉ. शिरसाठ व डॉ बोरा() : लोकप्रशासन शास्त्र,.....
७. सागर के. पाटील व्हि.बी.() : समग्र लोकप्रशासन
८. काळे अशोक() : लोकप्रशासन
९. कटारीया सुरेद्र() : लोकप्रशासन शास्त्र,.....
१०. फदिया बी.एल.() : उच्चस्तर लोकप्रशास.....
११. काणे प.वि.() : लोकप्रशासनाचे सिंध्दात.....
१२. प्रा. बंग के. आर. () : लोकप्रशासनाची तत्वे.....
१३. भूताळे व डॉ. वडवळे () : लोकप्रशासन परिचय व मुलतत्वे.....
१४. प्रा. नाईक नंदकुमार () : लोकप्रशास.....
१५. प्रा. शिरपूरकर व जाधव () : भारतीय राजकीय व्यवस्था
१६. गायकवाड रत्नाकर () : माहिती अधिकार कायदा राजहंस प्रकाशन (यशदा पुणे)

२.१ भारतीय प्रशासन: ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

- प्राचीन भारतीय प्रशासन प्रस्तावना: महाकाव्य, मौर्यकाळ, गुप्त काळ
- मध्ययुगीन भारतीय प्रशासन राजपूत काळ, सल्तनत काळ, मुघल काळ
- ब्रिटिशकालीन प्रशासन
 - रेग्युलेटिंग ॲक्ट १७७३
 - इंडियन कॉन्सील्स ॲक्ट १९०९ (मोर्ले मिंटो सुधारणा)
 - गव्हर्नमेंट ऑफ इंडिया ॲक्ट १९१९
 - भारत सरकार कायदा १९३५
- भारतीय प्रशासनाची ठळक वैशिष्टे

२.२ केंद्रीय कायदेमंडळ

- राष्ट्रपती घटनात्मक तरतूद, पात्रता, अधिकार व कार्य, स्थान
- राज्यसभा घटनात्मक तरतूद, रचना, अधिकार व कार्य
- लोकसभाघटनात्मक तरतूद, रचना, अधिकार, कार्य

२.३ केंद्रीय कार्यकारी मंडळ

- पंतप्रधान संविधानिक तरतूद, अधिकार व कार्य, स्थान, दर्जा
- केंद्रीय मंत्रीपरिषद संविधानिक तरतूद, मंत्रीमंडळ, व मंत्रीपरिषदेतील फरक, अधिकार व कार्य, स्थान
- प्रधानमंत्री कार्यालय 'इतिहास, रचना कार्य, बदललेली भुमिका

२.४ केंद्रीय न्यायमंडळ (सर्वोच्च न्यायालय)

- सर्वोच्च न्यायालय पार्श्वभूमी व आवश्यकता
- सर्वोच्च न्यायालयाची रचना न्यायाधिकाची नियुक्ती, पात्रता, कार्यकाळ, सेवानिवृत्ती नंतर प्रतिबंध
- सर्वोच्च न्यायालय अधिकार व कार्य प्रारंभिक अधिकार, पुनर्निर्णयाचे अधिकार, परामर्षदायी अधिकार, स्वनिर्णय पुनर्विचार अधिकार, न्यायालयाची सक्रियता, न्यायपालिकेचे स्वातंत्र्य.

२.५ संविधानिक व वैधानिक आयोग

- संघलोकसेवा आयोग रचना, सदस्यांचा कार्यकाळ, वेतन व भत्ते, सदस्यांची बडतर्फी, आयोगाची कार्ये
- केंद्रीय निवडणूक आयोग रचना, निवडणूक, आयुक्त व सदस्य सेवाकाळ, वेतन व भत्ते, आयोगाची कार्ये
- राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, स्थापना, अध्यक्ष व सदस्य पात्रता, कार्यकाळ, बडतर्फी, आयोगाचे कार्ये

२.६ संघराज्य संबंध

- भारतीय संघराज्याची घटनात्मक तरतूद कलम २४६ व सातवी अनुसूची, संघसूची, राज्यसूची,समवर्ती सूची
- संघराज्य कायदे विषयक संबंध संघसूचीतील विषयावर कायदेकरण्याचा संघाचा अधिकार, राज्यसूचीतील विषयावर कायदे करण्याचा संघ व राज्याला समवर्ती सूचीतील विषयावर कायदे करण्याचा संघ व राज्याला अधिकार राज्यसूचीतील विषयावर कायदे करण्याचा संघाचा अधिकार

- **केंद्र — राज्य संबंध**
 - भारतीय संघराज्याचे स्वरूप, सत्ता विभागणी, सार्वभोमात्वाला मर्यादा
 - केंद्र — राज्य संबंध
 - कायदे विषयक संबंध
 - आर्थिक संबंध — केंद्राच्या उत्पन्नाच्या बाबी, राज्याच्या उत्पन्नाच्या बाबी, कर वसुली
 - प्रशासकीय संबंध
- **संघराज्य आर्थिक संबंध** संघशासनाची उत्पनाची साधने, राज्यशासनाची उत्पनाची साधने, वित्तअयोग व संघराज्य निधीचे वाटप, नियंत्रण, महालेखा परिक्षण.

संदर्भ ग्रंथावली

१. डॉ. बोरा पारस () : भारतीय प्रशासन व्यवस्था.....
२. प्रा. बंग के.आर. () : भारतीय प्रशासन
३. डॉ. ठोंबरे सतीश () : भारतीय प्रशासन
४. डॉ. यमलवाड डॉ. विळेगावे () : भारतीय प्रशासन रूपपेक्षा.....
५. डॉ. आवस्थी व आवस्थी () : Indian Administration.
६. डॉ. फाडीया () : भारताचे लोकप्रशासन
७. डॉ. जोरगुलवार भूषण () : भारताचे शासन व राजकारण
८. डॉ. भोळे () : भारताचे शासन व राजकारण
९. डॉ. पोहेकर प्रिती () : भारतीय प्रशासन विकास व व्यवस्था.....
१०. प्रा. बंग () : भारतीय प्रशासन
११. प्रा. हागरेकर चि.ग. () : भारतीय राज्यघटना स्वरूप व राजकारण
१२. सूर ज्योती प्रसाद () : भारतीय संविधान
१३. शुक्ला जगदिश शंकर () : भारतीय शासन प्रणाली
१४. बोराळकर, ज्योती () : भारतीय राजकीय व्यवस्था
१५. प्रा. जोशी प.ल. () : भारतीय संविधान, शासन व राजकारण
१६. प्रा. कवणळकर यु.गो. () : भारतीय राजकीय व्यवस्था
१७. विरकेश्वर प्रसादसिंह () : भारतीय शासन प्रणाली
१८. शर्मा सुभाष () : भारताचे मानवाधिकार
१९. सोलापूरे व म्हैत्रे () : भारतीय शासन आणि राजकारण
२०. आवस्थी माहेश्वरी () : लोकप्रशासन

३.१ महाराष्ट्र राज्याची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

- महाराष्ट्राचा इतिहास प्राचीन खंडातील महाराष्ट्र, मध्ययुगातील महाराष्ट्र, शिवकालीन महाराष्ट्र, आधुनिक महाराष्ट्र एक दृष्टीक्षेप
- संयुक्त महाराष्ट्राची चळवळ दार आयोग, अकोला करार, नागपूर करार, फाजलअली आयोग, त्रिराज्य योजना, संयुक्त महाराष्ट्राची घोषणा
- महाराष्ट्राची स्थितीऔद्योगिक स्थिती, राजकीय स्थिती, सांस्कृतिक स्थिती

३.२ राज्य विधीमंडळ

- राज्यपाल नियुक्ती, कार्यकाळ, अधिकार व कार्य
- विधान सभा रचना, पदाधिकारी, अधिकार व कार्य
- विधानपरिषद: रचना, पदाधिकारी, अधिकार व कार्य

३.३ कार्यकारी मंडळ

- मुख्यमंत्री
- मंत्रीपरिसर
- राज्य सचिवालय

३.४ न्यायमंडळ

- न्यायमंडळ (उच्च, जिल्हा व सत्र न्यायालय)
- उच्च न्यायालय रचना, न्यायाधिकाची नियुक्ती, पात्रता, संख्या, वेतन भत्ते, कार्यकाळ, निवृत्ती, महाभियोग, अधिकार क्षेत्र,
- जिल्हा व सत्र न्यायालय रचना, न्यायाधिकाची नियुक्ती, पात्रता, संख्या, वेतन भत्ते, सवलती, कार्यकाळ, निवृत्ती, पदच्युती व बडतर्फी, अधिकार क्षेत्र

३.५ जिल्हा प्रशासन : ऐतिहासिक पार्श्वभूमी व महत्व

- जिल्हा प्रशासनाची ओळख जिल्हा प्रशासन, स्थान, अर्थ व व्याख्या, वैशिष्ट्ये
- जिल्हा प्रशासनाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी प्राचीन काळातील जिल्हा प्रशासन, मध्ययुगीन काळातील जिल्हा प्रशासन, ब्रिटिशकालिन जिल्हा प्रशासन
- जिल्हा प्रशासनाचे महत्व केंद्र व राज्य समन्वया संदर्भात कायदा सुव्यवस्थेसंदर्भात योजना व कार्यक्रम अमलबंजावणी संदर्भात

३.६ जिल्हा प्रशासनचे घटक

- जिल्हा प्रशासन अर्थ, घटक व स्वरूप
- जिल्हाधिकारी तथा जिल्हा दंडाधिकारी ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, जिल्हाधिकारी निवड, अधिकार व कार्य, जिल्हाधिकार्याची बदलती भूमिका
- पोलिस अधिक्षक गरज, निवड, अधिकार व कार्य
- जिल्हा कारागृह अधिक्षक गरज, नियुक्ती, निवड, अधिकार व कार्य

संदर्भ ग्रंथावली

१. साधू अरूण(२००७) : महाराष्ट्र एन.बी.टि. नवी दिल्ली.....
२. कुलकर्णी अ.रा. (२००८) : महाराष्ट्र राज्य
३. डॉ.साताभाई विजय(२०१२) : आधुनिक महाराष्ट्राचा इतिहास विजया कवस औरंगाबाद
४. डॉ.फडके य.दि.() : विसाव्या शतकातील महाराष्ट्र खंड १ ते ४
५. डॉ.पोहेकर प्रिती (२०१४) : महाराष्ट्र राज्याचे शासन व प्रशासन, अरूण प्रकाशन लातूर
६. प्रा.माहेश्वरी () : भारतीयप्रशासन

७. डॉ.कटारीया सुरेंद्र () : राज्य प्रशासन
८. प्रा. बंग के.आर. () : महाराष्ट्रप्रशासन
९. डॉ.विळेगावे व्यंकट () : महाराष्ट्र प्रशासनाची रूपरेषा..
- १०.डॉ.पोहेकर प्रिती () : महाराष्ट्र प्रशासनाची रूपरेषा
- ११.प्रा.गायकवाड टि.एन. () : जिल्हा प्रशासन.....
- १२.प्रा. ठोंबरे सतिश() : जिल्हा प्रशासन व स्थानिक प्रशासन
- १३.प्रा. ठोंबरे सतीश() : जिल्हा प्रशासन व स्थानिक प्रशासन
१४. प्रा. सलगरे व्हि.के.() : जिल्हा प्रशासन.....
१५. प्रा. शुक्ला जे.डी.() : राज्य आणि जिल्हा प्रशासन
-

४.१ स्थानिक शासन

- स्थानिक शासन : अर्थ, व्याख्या, वैशिष्ट्ये व महत्व

४.२ स्थानिक शासनाचा इतिहास

- लॉर्ड रिपनचा ठराव पार्श्वभूमी, उद्देश, तरतुदी,
- बलवंतराय मेहता समिती पार्श्वभूमी : स्थापना, शिफारशी, शिफारशी आढावा.
- वसंतराव नाईक समिती स्थापना व शिफारशी
- ७३ वी व ७४ वी घटना दुरुस्ती कायदा १९९२ महत्वाच्या तरतुदी व परिणाम, ७४ वी घटना दुरुस्ती कायदा १९९२, महत्वाच्या तरतुदी व परिणाम

४.३ त्रिस्तरीय पंचायतराज व्यवस्था

- जिल्हा परिषद जिल्हा परिषदरचना, जि.प. अध्यक्ष व उपाध्यक्ष जि. प. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जि.प. कार्य
- पंचायत समिती पंचायत समिती रचना, पं.स.सभापती व उपसभापती, गटविकास अधिकारी, प.सं.कार्ये
- ग्रामपंचायत ग्रामपंचायत संघटन, सरपंच व उपसरपंच, ग्रामसेवक, ग्रा. पं कार्य
- ग्राम सभा ग्रामसभेचे आयोजन, ग्रामसभा अधिकार व कार्ये

४.४ नागरी प्रशासन

- महानगर पालिका महानगर पालिका निर्मिती निकष व रचना महापौर निवड, अधिकार व कार्य, म.न.पा. आयुक्त, नेमणुक, अधिकार व कार्य, महानगरपालिकेची कार्ये
- नगर परिषद प्रस्तावना : नगर परिषद निर्मिती, निकष, रचना, नगराध्यक्ष व उपनगरअध्यक्ष निवड, अधिकार व कार्ये, मुख्याधिकारी नेमणुक अधिकार व कार्य, नगरपरिषदेचे कार्ये
- नगर पंचायत प्रस्तावना : नगरपरिषद निर्मितीचे निकष व रचना, नगरअध्यक्ष / उपध्याक्ष निवड, अधिकार व कार्य न.प. मुख्याधिकारी नेमणुक व कार्य, न.प.कार्ये

४.५ स्थानिक शासनावरील नियंत्रण

- कायदे विषयक नियंत्रण प्रस्तावना : स्थानिक शासनाची निर्मिती, स्थानिक शासन नियमात बदल व सुधारणा
- प्रशासकीय नियंत्रण प्रस्तावना : तपासणी, चौकशी, नव्या योजनांना संमती, अकार्यक्षमते विरुद्ध कृती
- आर्थिक नियंत्रण प्रस्तावना : कर आकारणी, निधी खर्च करण्यास परवानगी, लेखापरिक्षण, कर्ज काढण्यास परवानगी

४.६ स्थानिक शासनापुढील समस्या

- अधिकारी — पदाधिकारी संबंध
- कर्मचारी वर्गाच्या समस्या
- भ्रष्टाचार
- आर्थिक समस्या

संदर्भ ग्रंथावली

- १.डॉ. सिरसाठ, प्रा. बैनाडे () : भारतीय स्थानीक स्वशासन.....
२. डॉ.यमलवाड जी.टी. () : स्थानिक स्वराज्य संस्था.....
- ३.डॉ.ठोंबरे सतीश () : भारतातील स्थानिक स्वशासन

- ४.डॉ.गायकवाड() : भारतातील स्थानिक स्वशासन
५. प्रा. कुलकर्णी () : भारतातील स्थानीक स्वशासन.....
६. डॉ. शर्मा अशोक (२००९) : भारताचे स्थानीक स्वशासन, आर.बी.एस. पब्लिशर्स जयपूर
- ७.डॉ.कटारीया सुरेंद्र (२००७) : पंचायत राज अतित वर्तमान ओरभाविक नॅशनल पब्लिशिंग हाअुस, नई दिल्ली
८. डॉ. शर्मा रविंद्र (२०१०) : भारताचे स्थानिक प्रशासन, पंचशिल प्रकाशन जयपूर
९. डॉ.बंग के.आर.() : भारतातील स्थानीक स्वशासन, श्रीमंगेश प्रकाशन नागपूर
- १०.डॉ.सिरसाठ व बैनाडे () : भारतातील स्थानिक स्वराज्य संस्था, विद्याबुक्स पब्लिशर्स औरंगाबाद
- ११.डॉ. सोनकांबळे कहाळेकर (२०१३) : महाराष्ट्रातील स्थानीक प्रशासन, अरूणा प्रकाशन लातूर
- १२.डॉ. पाटील वा.भ.() : स्थानिक स्वराज्य संस्था, प्रशांत प्रकाशन जळगाव
- १३.मुंबई ग्रामपंचायत अधिनियम १९५८
१४. महाराष्ट्र जि.प. व पं.स. अधिनियम १९६१
१५. ७३ वी घटना दुरूस्ती अधिनियम १९९३
१६. महाराष्ट्रातील पंचायतराज खंड १ ते २ यशदा पुणे
-